

Γεωγραφίες

Γεωγραφίες, Τεύχος 41, 2023



**ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ: ΟΥΡΑΝΟΞΥΣΤΕΣ,
ΕΝΥΔΡΕΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ "ΚΑΤ' ΕΞΑΙΡΕΣΗ"**

Ευαγγελία Αθανασίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ *AD HOC*: ΟΥΡΑΝΟΞΥΣΤΕΣ, ΕΝΥΔΡΕΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ «ΚΑΤ' ΕΞΑΙΡΕΣΗ».

Ευαγγελία Αθανασίου¹

Πριν από 15 χρόνια, το 2008, εκδόθηκε το βιβλίο *Η Θεσσαλονίκη στο Μεταίχμιο: Η πόλη ως διαδικασία αλλαγών*, μια συλλογή κειμένων σε επιμέλεια των Γρηγόρη Καυκαλά, Λόη Λαμπριανίδη και Νίκου Παπαμίχου, που μελετούσαν την πόλη μέσα από τρεις κυρίως κατευθύνσεις: την ιστορική εξέλιξη και τη σχέση της με το σύγχρονο αστικό ιστό, την οικονομική αναδιάρθρωση στο πλαίσιο της παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας, και τους μετασχηματισμούς του αστικού χώρου μέσα από το σχεδιασμό.

Η κατάρρευση των πρώην κομμουνιστικών χωρών ήταν ακόμη σχετικά πρόσφατη, όμως το όραμα της «μητρόπολης των Βαλκανίων» είχε ήδη εγκαταλειφθεί. Παρ' όλα αυτά, διάχυτη στο βιβλίο ήταν η παραδοχή ότι «στο ξεκίνημα της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα αυξάνονται οι ευκαιρίες και οι δυνατότητες της Θεσσαλονίκης να διευρύνει τον ρόλο της στον ευρωπαϊκό, βαλκανικό και μεσογειακό χώρο» (Καυκαλάς, Λαμπριανίδης και Παπαμίχος 2008: 37). Είχαν ήδη εξάλλου ξεκινήσει οι επιχειρηματικές δραστηριότητες Ελλήνων στις γειτονικές χώρες. Η άφιξη μεταναστών, κυρίως από τα Βαλκάνια και την πρώην Σοβιετική Ένωση, ήταν επίσης σχετικά πρόσφατη, όμως είχε ήδη γίνει ορατή στη ζωή της πόλης. Οι Λαμπριανίδης και Χατζηπροκοπίου έγραφαν για τη «νέα πολυπολιτισμική πραγματικότητα» της πόλης και μελέτησαν την κοινωνική της γεωγραφία.

Η διάχυση του αστικού ιστού στην περιφέρεια, που είχε ξεκινήσει με φόρα τη δεκαετία του '90, είχε ήδη αρχίσει να παράγει το κατακερματισμένο και ασυνάρτητο τοπίο των εμπορικών κέντρων, της αναψυχής και των εκτός σχεδίου κατοικιών, που οι επιμελητές ονόμασαν τότε το «νέο αστικό νεφέλωμα». Το Mediterranean Cosmos είχε ξεκινήσει να λειτουργεί το 2005 και ήταν το πρώτο τέτοιας κλίμακας και τυπολογίας στη χώρα – το Mall στην Αθήνα άνοιξε λίγο αργότερα. Ένα νέο είδος δημόσιου χώρου και μια νέα αρχιτεκτονική υλοποιήθηκε στα χωράφια της ανατολικής περιφέρειας.

Η Θεσσαλονίκη, λοιπόν, ήταν πράγματι «στο μεταίχμιο» σε πολλά επίπεδα και με πολλούς τρόπους. Όσον αφορά το σχεδιασμό, οι επιμελητές σημείωναν τότε ότι η «πόλη πάσχει από την έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού της αναπτυξιακής της πορείας» και ότι «η προοπτική της προώθησης του συνολικού σχεδιασμού της πόλης απομακρύνεται καθώς η συζήτηση επικεντρώνεται σε μεμονωμένα 'Μεγάλα έργα', Μετρό, υποθαλάσσια, δημαρχιακό μέγαρο κ.ά.» (ό.π., σ. 56).

Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, η επικέντρωση της δημόσιας συζήτησης στα «μεγάλα έργα» συνεχίζεται ενώ η διατύπωση συνολικού οράματος φαίνεται να έχει εγκαταλειφθεί ακόμη και ως δυνατότητα. Η πόλη επανακαθορίζεται *ad hoc*, μέσα από τις τοπικές εκδοχές των διαδοχικών «κρίσεων» που βιώνει ο κόσμος και η χώρα: την οικονομική κρίση, που άφησε έντονα τα ίχνη της στον κοινωνικό ιστό και το χώρο, τις προσφυγικές ροές που παγιώθηκαν σε μια μόνιμη κατάσταση προσωρινότητας, στην περιφέρεια αλλά και νέες συγκεντρώσεις της πολυπολιτισμικότητας μέσα στο κέντρο, την πανδημία COVID-19 που ανέδειξε με δραματικό τρόπο τις ελλείψεις στη δημόσια υγεία, αλλά και νέους τρόπους ελέγχου και επιτήρησης του δημόσιου χώρου, την κλιματική κρίση και, πιο πρόσφατα, την ενεργειακή κρίση που δημιουργούν νέες επισφάλειες και νέες ανισότητες στον αστικό χώρο. Στο πλαίσιο των διαδοχικών αυτών κρίσεων, ή της μόνιμης κρίσης (*permacrisis*), διαμορφώθηκαν νέα χαρακτηριστικά του χωρικού σχεδιασμού και της αστικής διακυβέρνησης:

- Το επικαιροποιημένο Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο της Θεσσαλονίκης, παρά το γεγονός ότι ανατέθηκε, μελετήθηκε και παρουσιάστηκε δημόσια, δεν θεσμοθετήθηκε ποτέ και ο Οργανισμός Ρυθμιστικού καταργήθηκε στο πλαί-

σιο των μνημονιακών δεσμεύσεων για μείωση του κράτους. Το ισχύον Ρυθμιστικό Σχέδιο της Θεσσαλονίκης, που θεσμοθετήθηκε το 1985, ήταν ήδη ανεπίκαιρο το 2008. Έτσι, η πόλη έμεινε χωρίς αναπτυξιακό όραμα και στρατηγικό σχεδιασμό μητροπολιτικού επιπέδου.

- Η εισαγωγή του εργαλείου των Ειδικών Πολεοδομικών Σχεδίων που νομιμοποιεί τον «κατ' εξαίρεση» σχεδιασμό με στόχο την επιτάχυνση των διαδικασιών. Ειδικά στη Θεσσαλονίκη συζητιούνται, έχουν μελετηθεί ή έχουν ήδη εγκριθεί περισσότερα από 10 τέτοια σχέδια. Το ισχύον Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο (ΓΠΣ) εγκρίθηκε το 1993 και η τροποποίησή του, που έχει μελετηθεί από το 2015, δεν έχει ακόμη εγκριθεί. Τα ΕΠΣ της πόλης εκκινούν από διαφορετικούς επισπεύδοντες, αφορούν διαφορετικές κλίμακες του χώρου και διαφορετικές θεματικές και, συνολικά, υποκαθιστούν και υπονομεύουν τη δυνατότητα συνολικού σχεδιασμού.
- Η συμμετοχή της πόλης σε ευρωπαϊκά και διεθνή δίκτυα συνεργασίας με περιβαλλοντική ατζέντα που αρθρώνεται κάθε φορά γύρω από μια νέα σχετική έννοια-στόχο: βιωσιμότητα, ανθεκτικότητα, και τώρα κλιματική ουδετερότητα. Στρατηγικές, μελέτες και στόχοι, που παράγονται εκτός του πλαισίου και των διαδικασιών του χωρικού σχεδιασμού, υιοθετούνται βιαστικά και άκριτα με στόχο τη διεκδίκηση της χρηματοδότησης και διαρκούν όσο διαρκεί το έργο.
- Η διείσδυση του ιδιωτικού τομέα, σε κάποιες περιπτώσεις μέσω των παραπάνω σχεδίων και δικτύων, όχι μόνο στην ανάπτυξη ακινήτων αλλά και στον ίδιο το σχεδιασμό στις διαφορετικές κλίμακες του χώρου, από το στρατηγικό έως το σχεδιασμό του δημόσιου χώρου. Φιλανθρωπικά ιδρύματα, εθνικά και διεθνή, αναπτυξιακές τράπεζες και εταιρείες παρέχουν μελέτες και στρατηγικές, ενώ το κράτος και οι μηχανισμοί του αναλαμβάνουν τη διευκόλυνση της υλοποίησής τους, μέσω θεσμικών ρυθμίσεων και τεχνικών έργων.
- Η ανάθεση της διαχείρισης, της φύλαξης και της συντήρησης του δημόσιου χώρου σε ιδιωτικές επιχειρήσεις, στο πλαίσιο προγραμμάτων Κοινωνικής Εταιρικής Ευθύνης, χορηγιών και δωρεών.
- Η ανάπτυξη και, η πιο πρόσφατη, δικτύωση πρωτοβουλιών «από τα κάτω», που δεν περιορίζονται σε διαμαρτυρίες και αντιστάσεις σε συγκεκριμένα έργα, αλλά οργανώνουν δράσεις αλληλεγγύης, γεγονός με μετασχηματιστική επίδραση και υλικό αποτύπωμα στο δημόσιο χώρο.

Ταυτόχρονα, η τουριστική ανάπτυξη, και η αναμονή της μεγέθυνσής της, μετασχηματίζει ραγδαία το κέντρο και συνεχώς διευρυνόμενες περιοχές γύρω από αυτό. Πέρα από την επέκταση των ακινήτων βραχυχρόνιας μίσθωσης σε διαμερίσματα και ισόγεια καταστήματα, το κέντρο και οι γειτονίες αυξανόμενα αλλάζουν για να υποδεχτούν τις τουριστικές εισροές. Εμβληματική αλλαγή σ' αυτή την κατεύθυνση είναι η ανάπλαση της ιστορικής κλειστής αγοράς τροφίμων Μοδιάνο, που μέσα από την ιδιωτική επένδυση αναδύθηκε ως θεματοποιημένη ρέπλικα του εαυτού της, αστραφτερή και καλοσχεδιασμένη, γεμάτη εξειδικευμένα καταστήματα διατροφής, απευθυνόμενη σε άλλο κοινό, και με ατμοσφαιρική μουσική υπόκρουση να υποκαθιστά την ατμόσφαιρα της πραγματικής αγοράς.

Η δημόσια συζήτηση για την πόλη κυριαρχείται από εντυπωσιακές εικόνες και φωτορεαλιστικές αναπαραστάσεις και λόγο για «κοσμοπολίτικη πόλη», νέα «τοπόσημα» και «πράσινη αρχιτεκτονική», που θα προσελκύσουν επενδυτές και τουρίστες. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα τελευταία χρόνια, και συγκεκριμένα από το 2016 μέχρι σήμερα, έχουν ανακοινωθεί τρία ενυδρεία και δύο ουρανοξύστες σε διαφορετικές περιοχές της πόλης.²

Το παρόν αφιέρωμα στη Θεσσαλονίκη δεν φιλοδοξεί βέβαια να καλύψει τα ζητήματα της ανάπτυξης και του σχεδιασμού με το συνολικό και πολυσχιδή τρόπο του προαναφερθέντα συλλογικού τόμου των 17 κεφαλαίων του 2008. Επιχειρεί να μελετήσει πτυχές της σύγχρονης αστικής συνθήκης μέσα από επιλεγμένα χωρικά ζητήματα, τις προσεγγίσεις στην αστική ανάπτυξη που προωθούν και τους εμπλεκόμενους που κινητοποιούν. Από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες, με διαφορετικά ερευνητικά εργαλεία και με θεματικές εστιασείς τα πέντε άρθρα του αφιερώματος σκιαγραφούν μια πόλη που διαμορφώνεται *ad hoc*, έχοντας εγκαταλείψει τη δυνατότητα διατύπωσης οράματος και μητροπολιτικού σχεδιασμού και αφήνοντας εκτός τους πολίτες και την καθημερινότητά τους.

Το άρθρο των Χατζηπροκοπίου και Καλογερέση μελετά τη γεωγραφία και τα αίτια εμφάνισης του φαινομένου των κενών κατοικιών στη Θεσσαλονίκη. Πέρα από την κατανόηση του φαινομένου, η μελέτη αυτή, μέρος ενός ερευνητικού προγράμματος για την προσιτή κατοικία, φιλοδοξεί ν' αποτελέσει βάση για την ενεργοποίηση του κενού κτιριακού αποθέματος ως κοινωνικού πόρου για την κάλυψη στεγαστικών αναγκών. Ο Νίκος Βράντσης στη συνέχεια μελετά, μέσα από πλούσια εθνογραφική έρευνα, τους πολλαπλούς μετασχηματισμούς της περιοχής της δυτικής εισόδου

της πόλης, ως αποτέλεσμα πολιτικών του κράτους, ιδιωτικών επενδύσεων και της προσπάθειας των μικροϊδιοκτητών να καρπωθούν τη γαιοπρόσοδο των νέων αυξημένων αξιών γης – μια διαδικασία που περιθωριοποιεί μεγάλα τμήματα του πληθυσμού που γίνονται «πλεονασματικά». Μέσα από το παράδειγμα της ίδιας περιοχής, οι Αθανασίου και Καραγιάννη συζητούν το νέο πρότυπο αστικής διακυβέρνησης, τους νέους «παίκτες» και τους λόγους που αυτοί υιοθετούν για το μέλλον της περιοχής, μετά την ιδιωτικοποίηση του λιμανιού. Ο λόγος του εκσυγχρονισμού και της διεθνοποίησης που νομιμοποίησε την ιδιωτικοποίηση φαίνεται να επεκτείνεται στην ενδοχώρα του λιμανιού. Οι Γεμενετζή και Χριστοδούλου εστιάζουν στο παραλιακό μέτωπο της μητροπολιτικής περιοχής της Θεσσαλονίκης και αναδεικνύουν την ποικιλία των διαφορετικών τοπίων που αυτό περιλαμβάνει – τοπία που απειλούνται στη συνθήκη της εντεινόμενης «παρακτιοποίησης» της αστικής ανάπτυξης. Το άρθρο τονίζει την ανάγκη ενσωμάτωσης της τοπιακής θεώρησης σε όλα τα επίπεδα χωρικού σχεδιασμού. Τέλος, ο Γιώργος Χατζηνάκος μελετά, μέσα από την έννοια της φροντίδας, τις πρωτοβουλίες αλληλεγγύης που αναπτύχθηκαν στο κέντρο της πόλης κατά τη διάρκεια της πανδημίας, και την προσπάθεια δικτύωσής τους. Χωρίς να παραβλέπονται οι αντιφάσεις και οι προκλήσεις που αντιμετω-

πίζουν, οι πρωτοβουλίες αυτές γίνονται κατανοητές ως «ένα εναλλακτικό πεδίο διακυβέρνησης και αυτοδιαχείρισης των αστικών πόρων», που, σε αντιδιαστολή με την κρατική πολιτική, εστιάζει στην καθημερινή ζωή και τη γειτονιά.

Βιβλιογραφία

Καυκαλάς, Γ., Λαμπριανίδης, Λ. και Παπαμίχος, Ν. (2008) *Η Θεσσαλονίκη στο μεταίχμιο: Η πόλη ως διαδικασία αλλαγών*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Σημειώσεις

1. Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΑΠΘ

2. Τα τρία ενυδρεία έχουν προταθεί για τρεις διαφορετικές θέσεις στο παραλιακό μέτωπο της Θεσσαλονίκης (λιμάνι, αδόμητη έκταση δίπλα στο Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης και σε έκταση κοντά στην Περαιά), από διαφορετικούς φορείς (Δήμος Θεσσαλονίκης, ΟΛΘ, ΣΜΠΕ τεχνολογικού πάρκου, τεχνολογικό πάρκο Thess INTEC). Οι δύο ουρανοξύστες έχουν προταθεί για την περιοχή των ιστορικών βιομηχανικών κελυφών που βρίσκονται έξω από την περιφραγή του λιμανιού (από εταιρείες που επενδύουν στην περιοχή) και για το οικόπεδο του Κεραμοποιείου Αλλατίνη (από τον ιδιοκτήτη του ακινήτου Στ. Ανδρεάδη, που δραστηριοποιείται στον τουρισμό και τον κατασκευαστικό τομέα).